

Становище

на дисертационния труд „Приобщаващото образование в България: резултати и предизвикателства“,

представен от редовен докторант Наталия Георгиевна Георгиева

Научен ръководител: доц.д-р Жеко Къосев

Рецензент: проф.дн Валентина Миленкова

I. Представяне на дисертационния труд

Актуалността на настоящия дисертационен труд се състои в преосмисляне на обучението и социализацията на децата в приобщаваща образователна среда, която предоставя възможност за оказване на учащите на качествена психолого-педагогическа подкрепа, съобразно индивидуалните им потребности и интереси. Ефективността на това взаимодействие зависи както от усилията и координацията на всички звена в тази система, така и от координираните действия на всички специалисти по различни направления от министерствата на: образованието и науката, здравеопазването, труда и социалната политика и др. Актуалността на настоящия дисертационен труд е свързана с анализиране на проблемите на приобщаващото образование и признаване правото на всеки на равен достъп до образование, отговарящо на индивидуалните му потребности и предотвратяване на преждевременното отпадане на децата и учениците от образователната система.

Обект на настоящия дисертационен труд е процесът на приобщаване в българската образователна система.

Предмет на дисертационния труд е влиянието на приобщаващото образование върху качеството на образователния процес, постигнатите резултати и проблемите в приобщаващото образование.

Целите на дисертационния труд са да се анализира влиянието на процеса на приобщаване върху качеството на образованието в България и да се очертаят предизвикателствата, пред които е изправена българската образователната система.

Задачите, свързани с постигането на така поставените цели са следните:

1. Да се проследи развитието на процеса на приобщаващото образование в България, като една от модерните тенденции в образователната политика и практика.
2. Да се анализира нормативната уредба, регламентираща реализирането на приобщаващото образование в България.

3. Да се изследват и анализират ползите от практическата реализация на процеса на приобщаване в българската образователна система.
4. Да се изследват постигнатите резултати в изграждането на приобщаващата образователна среда в българските училища.
5. Да се идентифицират специфичните проблеми и трудности в реализацията на процеса на приобщаване в образованието.
6. Да се очертаят бариерите и предизвикателствата по пътя на реализиране на приобщаващото образование в българската образователна система

Тезата на дисертационния труд е, че успешната реализация на приобщаващото образование в България в последните пет години доведе до повишаване на качеството на началното и средното образование, отговори на индивидуалните потребности на учениците, включително и на тези със специални образователни потребности и подпомогна значително процеса на социализация на всички участници в образователно-възпитателния процес.

В дисертационния труд са използвани теоретичен подход при изследване на „приобщаващото образование“ в съчетание с проведени собствени емпирични изследвания в периода на обучение по докторската програма, свързани с предизвикателствата пред приобщаващото образование в българската образователна система.

Изследователските методи са следните:

- Контент анализ на нормативни документи и държавни образователни стандарти, определящи условията и реда за осъществяване на дейностите на приобщаващото образование в България.
- Дълбочинни интервюта с **30 действащи** български учители, психолози, ресурсни учители, логопеди в училище. От тях шестнадесет са на постоянен трудов договор в училището, в което докторантката работи като психолог, а останалите четиринадесет упражняват професията си в други области в страната. Направени са качествени проучвания - case study метод в същото училище.
- Непредставително количествено изследване сред **150 родители** на ученици от училището, в което докторантката работи и други области в страната – на ученици в „норма“, на ученици със специални образователни потребности, на ученици в риск и на ученици с хронични заболявания.

Дисертационният труд е фокусиран върху реалностите на приобщаващото образование и неговите специфики. От тази гледна точка се налага изводът, че институционалните модификации, свързани с определен тип училищна структура са важни, защото носят допълнителна информация за учебния процес, нивото на обучение и състоянието на образователната система.

В *структурно отношение* научният анализ е разпределен в увод, три глави, заключение, приложения и използвана литература. Всяка от трите глави има параграфи и подпараграфи с направени съответни изводи. Заключение представлява обобщение на целия дисертационен труд. Обобщава се цялата теоретична част, заедно с получените емпирични резултати и изводи.

В първа глава на дисертационния труд приобщаващото образование е разгледано като многостранна концепция, като проблем на теорията и практиката, акцентира се на факта, че приобщаващото образование е процес, в който се предвижда приемане на индивидуалността на всяко дете/ученик. Проследяват се различни концептуални подходи на приобщаването, като са изведени по-важните от тях, с цел да се фокусира изследването върху ключовите моменти, присъстващи в различните теории. Разглежда се значението на дефиницията „приобщаващо образование“, използвана в дисертационния труд и разликата между интегриране и приобщаване. Представени са идеите, принципите, целите и дефиницията на приобщаващото образование. Разгледани са различни модели на приобщаване, които в съответствие с принципите и идеите на приобщаващото образование, са наложили промени в традиционния модел на образованието в България и по света, и в създаването на образователна среда, за съвместно обучение на деца/ученици в риск, със специални потребности и нарушения с изявени дарби и всички деца и ученици в норма. Направен е преглед на приобщаването през перспективата на социалната справедливост, като важна и значима ценност в обществото. Докторантката подчертава, че целите на приобщаващото образование са: развитие и усъвършенстване на индивида, разкриване и използване на потенциала му, създаване на перспективи пред него и т.н. Специално внимание е обърнато на ползите от приобщаващото образование, като образователна политика. В първа глава се изгражда една теоретична и понятийна рамка, в която се разполага анализът на действието на приобщаващото образование като среда за формиране на индивидите.

Втора глава се фокусира върху актуални, сравнително нови, образователни политики за приобщаване и интеграция и развитието им в българската образователна система. Поставен е акцент върху конкретни политики, съответстващите им ключови термини и

периода, в който са навлезли в общественото пространство. Приобщаващата образователна среда е съвкупност от методи, инструменти за съвместно учене и условия за образование и развитие на ученици, при които са взети под внимание техните нужди, потребности и възможности. Разгледани са основни автори, които имат ключово значение за приобщаващото образование. Направен е анализ на действащата нормативната уредба на приобщаващото образование в образователната система в България, показано е как новата нормативна уредба урежда темата за приобщаването посредством ефективни решения на възникващите казуси и предизвикателства в практиката. Разгледан е профилът и ролята на „приобщаващия учител“, през призмата на държавния образователен стандарт за приобщаващото образование и личностно ориентираното образование. Прилагането и спазването на принципите за приобщаващото образование, създаване на благоприятни условия за индивидуален подход, сътрудничество между участниците и екипна работа, формиране на толерантно и приобщаващо общество, в което всяко дете да може равностойно да упражни правото си да получи качествено образование – са най-важните и очаквани ефекти от процеса на приобщаване в българската образователна система.

В **трета глава** е представен емпиричният анализ на процеса на приобщаване в българската образователна система и влиянието му върху качеството на началното и средното образование. Анализът на ефективността на процеса на приобщаване е направен въз основа на 30 дълбочинни интервюта с учители, психолози, ресурсни учители и логопеди от областите Благоевград и Пазарджик. Мненията на интервюираните учители и педагогически специалисти са различни и зависими от педагогическия им опит и професионалната подготовка и квалификация. Според интервюираните специалисти се отчитат положителни резултати от въвеждането на процеса на приобщаване, ефекта от индивидуалния подход към всяко дете и всеки ученик в съответствие с индивидуалните му потребности и нужди, ефективната екипна работа на учителите и специалистите в образователните институции, зачитането на различията от обществото, възможността на всички деца и ученици да имат възможност да се подготвят за живот в общество – приемащо и ценящо различията, проявяващо толерантност и търпение към индивидуалността на всяка личност. С цел задълбочаване на анализа, свързан с резултатите на приобщаващото образование и ефективността от приобщаване в образователната система в периода юли – септември, 2021 година е проведено непредставително количествено проучване сред родители на български ученици - извадка - 150 души. Проведеното изследване отразява нивото на

информираност и участието на семейството в образователния процес на детето. Един от основните изводи е, че има сравнително висок процент на приемане на приобщаващото образование и неговите практики, което показва, че процесът на приобщаване, макар и труден и бавен води до постигане на глобалните цели в образованието, а именно правото на образование за всички. На основата на изследване на случай (Седмо средно училище „Кузман Шапкарев“ – Благоевград) са представени работещи добри практики за приобщаване в училище, както на ученици с изяви дарби и талант, така и на ученици със специални образователни потребности и в риск. Направен е анализ на активността и ролята на семейството в образователно-възпитателния процес на децата и учениците, като предпоставка за успешно протичане на процеса на приобщаване и постигане на по-високи образователни резултати.

II. Приноси моменти

Като приноси на дисертационния труд мога да изтъкна следното.

1. Темата за приобщаващото образование е разгледана по иновативен начин, пречупвайки нейната същност през значението и ползите от приобщаването в образователния процес. През тази призма се осмисля понятийният апарат и подходи към темата в теоретичен и емпиричен план.
2. В концептуализацията на приобщаващото образование и неговите съвременни дименсии са представени рефлексивно различни теории и етапи на процесите на социално интегриране.
3. Изведена е взаимовръзката между качеството на образованието в българските училища и приобщаващото образование. Показана е необходимостта от усъвършенстване и модернизирание на образователната система, формиране на по-добри „приобщаващи учители“ и постигане на пълна равнопоставеност на учениците.
4. На основата на проведено емпирично проучване с различни методи са експлицирани основните фактори, възпрепятстващи процеса на приобщаване в България. Показани са ефектите от съвместното обучение на ученици в норма и с различия.
5. Направените теоретични и емпирични анализи, изведените обобщения и модели имат практико-приложна страна и пряко кореспондират с образователната практика и реалности.

Посочени са 3 публикации. Всички публикации са в издания с научно рецензиране.

Предимства на дисертацията са:

- актуалност на темата на дисертацията;

- добро структуриране на дисертационния труд;
- познаване на литературата и нормативната база по темата;
- провеждане на емпирично изследване с няколко метода;
- сериозно отношение и ангажираност на дисертанта към темата.

III. Заключение:

В заключение, като оценявам постигнатото в дисертационния труд, изразявам своята положителна оценка и ясна позиция на докторант Наталия Георгиевна Георгиева да бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор“ по научна специалност "Социология".

Член на научно жури:

Проф. дсн Валентина Миленкова

1.12. 2022

Гр. Благоевград

Opinion

of the dissertation "Inclusive education in Bulgaria: results and challenges",

presented by doctoral student Nataliya Georgievna Georgieva

Research supervisor: Assoc.Prof. Dr. Zheko Kyosev

Reviewer: Prof. Dr. Valentina Milenkova

I. Presentation of the dissertation work

The relevance of the current dissertation consists in rethinking the training and socialization of children in an inclusive educational environment, which provides an opportunity to ensure students with quality psychological and pedagogical support, according to their individual needs and interests. The effectiveness of this interaction depends both on the efforts and coordination of all units in this system, and on the coordinated actions of all specialists in various fields from the ministries of: education and science, health care, labor and social policy, etc.. The relevance of this dissertation is related to analyzing the problems of inclusive education and recognizing everyone's right to equal access to education that meets their individual needs and preventing the premature dropout of children and students from the education system.

The *object* of this dissertation is the process of inclusion in the Bulgarian education system.

The *subject* of the dissertation is the influence of inclusive education on the quality of the educational process, the achieved results and the problems in inclusive education.

The *goals* of the dissertation are: to analyze the impact of the inclusion process on the quality of education in Bulgaria and to outline the challenges faced by the Bulgarian education system.

The tasks related to the achievement of the goals thus set are the following:

1. To trace the development of the process of inclusive education in Bulgaria, as one of the modern trends in educational policy and practice.
2. To analyze the regulations governing the implementation of inclusive education in Bulgaria.
3. To research and analyze the benefits of the practical implementation of the inclusion process in the Bulgarian education system.
4. To examine the results achieved in the construction of the inclusive educational environment in Bulgarian schools.
5. To identify the specific problems and difficulties in the implementation of the process of inclusion in education.

6. To outline the barriers and challenges on the path to the implementation of inclusive education in the Bulgarian education system

The thesis of the dissertation is that the successful implementation of inclusive education in Bulgaria in the last five years led to an increase in the quality of primary and secondary education, responded to the individual needs of students, including those with special educational needs, and significantly supported the process of socialization to all participants in the educational process.

In the dissertation work, a theoretical approach was used in the study of "inclusive education" in combination with own empirical research conducted during the period of training in the doctoral program, related to the challenges of inclusive education in the Bulgarian education system.

Research methods are the following:

- Content analysis of normative documents and state educational standards, determining the conditions and order for the implementation of the activities of inclusive education in Bulgaria.
- In-depth interviews with 30 active Bulgarian teachers, psychologists, resource teachers, speech therapists in various schools. A case study was made in 7 general school in Blagoevgrad.
- Non-representative quantitative research with 150 parents of students from 7 general school in Blagoevgrad and other districts in the country - of "normal" students, of students with special educational needs, of students at risk and of students with chronic diseases.

The dissertation is focused on the realities of inclusive education and its specifics. From this point of view, it is necessary to conclude that the institutional modifications related to a certain type of school structure are important because they bring additional information about the learning process, the level of learning and the state of the educational system.

Structurally, the dissertation is divided into an introduction, three chapters, a conclusion, appendices and references. Each of the three chapters has paragraphs and subsections with relevant conclusions drawn. The conclusion is a summary of the entire dissertation work. The theoretical part is summarized, together with the empirical results obtained and the conclusions drawn.

In the first chapter of the dissertation, inclusive education is considered as a multifaceted concept, as a problem of theory and practice, emphasizing the fact that inclusive education is a

process in which acceptance of the individuality of each child/student is envisaged. Different conceptual approaches to inclusion are traced and the most important ones are highlighted in order to focus the analysis on the key points present in the different theories. The meaning of the definition 'inclusive education' and the difference between integration and inclusion are examined. The ideas, principles, goals and definition of inclusive education are presented. Various models of inclusion have been examined, which, in accordance with the principles and ideas of inclusive education, have imposed changes in the traditional model of education in Bulgaria and in the world, and in the creation of an educational environment for joint education of children/students at risk, with special needs and disorders, gifted and all normal children and students. The doctoral student emphasizes that the goals of inclusive education are: development and improvement of the individual, revealing and using his potential, creating perspectives for him/her, etc. Special attention is paid to the benefits of inclusive education as an educational policy. In the first chapter, a theoretical and conceptual framework is built, in which the analysis of inclusive education as an environment for the formation of individuals is done.

The second chapter focuses on current, relatively new, educational policies for inclusion and integration and their development in the Bulgarian education system. Emphasis is done on specific policies, their corresponding key terms and the period in which they entered the public sphere. Inclusive educational environment is a set of methods, tools for collaborative learning and conditions for education and development of students, where their needs, expectations and capabilities are taken into account. Key authors relevant to inclusive education are reviewed. An analysis of the current normative framework of inclusive education in the educational system in Bulgaria is made, it is shown how the new normative framework governs the subject of inclusion as a consequence of effective solutions to emerging cases and challenges in practice. The profile and role of the "inclusive teacher" is examined through the prism of the state educational standard for inclusive education and person-oriented education. Applying and observing the principles of inclusive education, creating favorable conditions for an individual approach, cooperation between participants and teamwork, forming a tolerant and inclusive society in which every child can equally exercise their right to receive quality education - are the most important and expected effects of the inclusion process in the Bulgarian education system.

The third chapter presents the empirical analysis of the process of inclusion in the Bulgarian education system and its impact on the quality of primary and secondary education. The analysis of the effectiveness of the inclusion process was made on the basis of 30 in-depth

interviews with teachers, psychologists, resource teachers and speech therapists from Blagoevgrad and Pazardzhik regions. The opinions of the interviewed teachers and pedagogical specialists are different and depend on their pedagogical experience and professional training and qualification. According to the interviewed specialists, positive results are reported from the introduction of the inclusion process, the effect of the individual approach to each child and each student in accordance with their individual needs, the effective teamwork of teachers and specialists in educational institutions, respect for differences, and manifestation of tolerance and patience towards the individuality of each person. In order to deepen the analysis related to the results of inclusive education and the effectiveness of inclusion in the education system in the period July - September, 2021, a non-representative quantitative survey was conducted among parents of Bulgarian students with a sample of 150 people. The conducted research reflects the level of awareness and participation of the family in the educational process of the child. One of the main conclusions is that there is a relatively high rate of acceptance of inclusive education and its practices, which shows that the process of inclusion, although difficult and slow, leads to the achievement of the global goals in education, namely the right to education for all. On the basis of a case study (Seventh Secondary School "Kuzman Shapkarev" - Blagoevgrad), working good practices for inclusion in school, both for students with obvious gifts and talents, as well as for students with special educational needs and at risk, are presented. An analysis was made of the activity and role of the family in the educational process of children and students, as a prerequisite for a successful inclusion process and achieving higher educational results.

II. Contributing moments

As contributions of the dissertation work, I can point out the following.

1. The subject of inclusive education is addressed in an innovative way, breaking its essence through the meaning and benefits of inclusion in the educational process. Through this prism, the conceptual apparatus and approaches to the subject in theoretical and empirical terms are understood.
2. In the conceptualization of inclusive education and its modern dimensions, different theories and stages of social integration processes are reflexively presented.
3. The interrelationship between the quality of education in Bulgarian schools and inclusive education is brought out. The need to improve and modernize the education system, form better "inclusive teachers" and achieve full equality of students is shown.

4. On the basis of an empirical study conducted using different methods, the main factors hindering the process of inclusion in Bulgaria are explained. The effects of the joint education of students in the norm and with differences are shown.

5. The made theoretical and empirical analyses, derived generalizations and models have a practical-applied side and directly correspond with the educational practice and realities.

3 publications are listed. All publications are in peer-reviewed editions.

Advantages of the dissertation are:

- relevance of the topic of the dissertation;
- good structuring of the dissertation work;
- knowledge of the literature and the normative base on the subject;
- conducting an author's empirical research with several methods;
- serious attitude and commitment of the Ph.D. student to the topic.

III. Conclusion

In conclusion, while evaluating the achievements in the dissertation work, I express my positive assessment and clear position for doctoral student Nataliya Georgievna Georgieva to be awarded the educational and scientific degree "Doctor" in the scientific specialty "Sociology".

1.12.2022

Blagoevgrad

Member of the Scientific Jury:

Prof. Dr. Valentina Milenkova